

URBÁNNÍ DĚJINY A ZELENÝ PROSTOR

Peter Clark

University of Helsinki

Urban History and Green Space

Abstract: *Czech urban historians discussed new research methods during lectures devoted to current trends in urban studies. Participants of the discussion included Donatella Calabi, Isabelle Backouche, Jaroslav Miller, and last, but not least, Peter Clark, who offered his lecture on green space in cities for publication. Appreciation of greenery in the city is presented as related to modernity, as such studied by urban historians only recently. The theme of the lecture is derived from the international project and book edited by Peter Clark and published by Ashgate in 2006.*

Keywords: *comparative urban history; garden city allotment; gardens; green space; open space; public parks; park city; planning; suburbanization*

Jeden z nevýznamnějších urbánních historiků v Evropě, Peter Clark, přijal pozvání k přednáškovému pobytu na Karlově univerzitě. Přispěl do cyklu přednášek věnovaných současným směřováním urbánních studií, které se konají od jara 2009 na Filozofické fakultě. Jejich smyslem je představit domácí akademické obci historiky, kteří svou práci zasvětili výzkumu městských struktur. Záměrem pořadatelů je povzbudit zájem o tento proud společenskovedního výzkumu s ohledem na blížící se termín mezinárodní konference Evropské asociace pro urbánní studia v Praze na přelomu srpna v roce 2012. S podporou fakultního výzkumného záměru,¹ rozvojového projektu na podporu přednáškových pobytů zahraničních profesorů na Filozofické fakultě UK a CEFRES měla veřejnost při těchto přednáškách možnost diskutovat s výraznými osob-

¹ Text vychází s podporou výzkumného záměru MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“.

nostmi oboru – Donatellou Calabi,² Peterem Clarkem,³ Jaroslavem Millerem⁴ a Isabellou Backouche.⁵ Ať již Benátky a jejich židovské ghetto, střeoevropské městské komunity, zelená prostranství severoevropských hlavních měst či transformace pařížské čtvrti Marais, v každém případě bylo zjevné, že městská tematika vyžaduje komparativní přístup a otevřenost novým otázkám, které nastoluje současný vývoj městských sídel. Uvítali jsme možnost přiblížit jednu z těchto přednášek, s laskavým svolením jejího autora, poněkud detailněji.

Nejprve několik slov o autorovi. Peter Clark je profesorem urbánních dějin. V současné době působí na univerzitě v Helsinkách, v letech 1985–99 byl ředitelem Centra pro urbánní dějiny na univerzitě v Leicesteru, působil rovněž na univerzitách v Princetonu, Oxfordu, na William and Mary College ve Virginii, v Královské vlámské akademii v Bruselu či Nizozemském institutu pokročilých studií. Profesor Clark patří k nejvýznamnějším představitelům urbánní historie: spoluzakládal Evropskou asociaci urbánních dějin (EAUH), je členem Mezinárodní komise pro dějiny měst, napsal či redigoval řadu knih z urbánních, respektive sociálních a kulturních dějin. Zprvu se jeho zájem soustředil na anglická raně novověká města, jejichž vývoj prostudoval spolu s Paulem Slackem.⁶ V návaznosti studoval sociální vazby a formy komunikace, respektive prostředí společenského života, jako jsou kluby a hostince.⁷ Tyto práce poukázaly na významný podíl malých měst v městské síti Anglie 16.–17. století. Poznatky jej vedly k zájmu o fenomén malého města v evropských zemích. Peter Clark spolu s Bernardem Lepetitem vedli mezinárodní projekt věnovaný malým městům, jenž vyústil v pozoruhodnou kolektivní publikaci, která již nebyla soustředěna jen na země západní Evropy, ale upozornila na makroregionální rozdíly a podobnosti mezi zeměmi západní, severní, střední a mediteránní Evropy.⁸ Protipólem

² Přednáška na téma „Minorities and Cultural Exchanges: The Case of the Ghetto of Venice, XVI–XIX century“ zazněla na Filozofické fakultě 18. 3. 2009.

³ Představil dvě témata svého badatelského zájmu: „Urban History and Green Space“ a „Global Cities from Ancient Times to the Present“ (8. a 9. 10. 2009).

⁴ Proslovil přednášku „Gemeinschaft a Gesellschaft: Proměny sociálních vztahů ve městě (Hledání vysvětlujícího modelu)“ dne 11. 11. 2009.

⁵ Vystoupila v rámci společného semináře ve Francouzském středisku pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) k problému analýzy urbanistických změn na příkladu jižní části pařížské čtvrti Marais: „Analyser le changement urbain: le cas du sud du Marais à Paris (1900–1970).“

⁶ P. Clark – P. Slak: *Crisis and Order in English Towns 1500–1700*. Toronto 1972; Tíž: *English Towns in Transition 1500–1700*. Oxford 1976.

⁷ P. Clark: *The English Alehouse. A Social History*. Longman 1973; Tíž: *British Clubs and Societies*. Oxford 2000.

⁸ P. Clark – D. Reeder (eds.): *Small Towns in Early Modern Europe*. Cambridge 2002.

byl potom projekt věnovaný hlavním městům Evropy.⁹ V posledních letech Clark vedl například komparativně založený projekt *Space, Nature and Culture in the City: Helsinki, Stockholm, London, St. Petersburg 1850–2000*, či *Green Space and Sport in European Cities in the Twentieth Century*. Tento výzkum vyústil ve velmi úspěšné publikace, o nichž bude řeč v následující přednášce. Nejnovější práce Petera Clarka je přehlednou syntézou vývoje měst v Evropě.¹⁰

Ve výzkumu, ve svých publikacích i v přednáškách Peter Clark vždy zdůrazňuje, že problém vývoje evropských měst je z podstaty explicitně nebo implicitně komparativní. Také všechny knihy, které napsal nebo se na nich redakčně podílel, představují komplexní problémy městského vývoje v komparativní perspektivě a tuto kombinují s případovými studii, případně s transnacionálním přístupem, jako tomu je v jeho nejnovější publikaci. Peter Clark velmi uvítal možnost představit tuto problematiku českým historikům s nadějí, že vzbudí větší zájem o studium urbáních struktur. Svůj přednáškový pobyt věnoval jednak zcela novému projektu, který pohlíží na vývoj měst v globální perspektivě, a jednak problematice zelených prostranství, kterou před několika lety nastolil jako nové téma komparativních urbáních studií.

Luda Klusáková

* * *

Ve své přednášce chci nejprve vyzdvihnout, čím je charakteristická koncepční a metodologická strategie urbáních historiků. Dále chci ukázat, jak je tato strategie aplikována na jedno z důležitých témat dějin evropských měst – studium vývoje městského zeleného prostoru od devatenáctého století po současnost. Mým záměrem je podívat se blíže na faktory, které měly vliv na jeho rozvoj, a na mnoho různých typů zeleného prostoru, jež se v tomto období objevily. Závěrem chci přiblížit různé úlohy aktérů v tomto procesu, mezi něž patří profesionální architekti, politikové, developeri, dobrovolnické spolky a místní usedlíci.

Jedním z charakteristických rysů urbáních dějin je to, že byly vždy interdisciplinární. V minulosti byl důležitý vklad sociologů, včetně Chicagské školy před a po druhé světové válce, dále přínos geografů, jako byl David Harvey ve Spojených státech a Brian Robson v Británii. Nově ovlivňují urbání dějiny

⁹ P. Clark – B. Lepetit (eds.): *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*. Aldershot 1996.

¹⁰ P. Clark: *European Cities and Towns 400–2000*. Oxford 2009. Peter Clark byl také hlavním redaktorem *Cambridge Urban History of Britain*. Cambridge 2000.

stále více historikové umění a architektury a objevily se první známky nového diskurzu pod vlivem environmentalistů a ekologů.

Dalším důležitým znakem urbánních dějin je to, že sledují vývoj nejlépe v dlouhém trvání, *longue durée*. To jistě nepřekvapí, je známým faktem, že evropský systém měst je historicky ukotven v minulosti. Řada větších evropských měst a městeček byla založena ještě před nástupem vrcholného středověku. Dokonce i v evropských regionech, které se rozvinuly později, jako je Skandinávie, byla městská síť ve své většině hotova do sedmnáctého století. Pouze studiem dlouhých období můžeme určit důležitou kontinuitu i rozhodující změny v urbánním vývoji.

Ve své podstatě se urbánní dějiny zabývají třemi klíčovými vztahy. První je vztah mezi městskými společenstvími. Ať už je to na lokální či regionální úrovni fungování sítí mezi sousedními městy, na národní úrovni vytváření městských hierarchií nebo na mezinárodní úrovni rozvoj sítí mezi světovými přístavními městy a mezinárodní hodnocení hlavních globálních finančních center. Vytváření těchto vztahů bylo od nejstarších dob důležitým hybatelem soupeření mezi městy. Severoitalská města sváděla ve středověku pravidelné boje se svými rivaly o převahu v obchodě a o území. V nedávných dobách vládl mezi jednotlivými městy boj stejně lýtý, ačkoliv bohudík nenásilný, například o získání pořadatelství olympijských her či jiných sportovních utkání. Současně se konkurenčnímu boji mezi městy vždy předcházelo soupeřením směrem ven a jistou mírou spolupráce – počínaje středověkými německými hanzami až po současná sdružení evropských měst, která pilně lobují u Evropské unie za proměstskou politiku.

Druhým klíčovým vztahem pro urbánní historiky je vztah mezi městem a společností, která ho živí. Zde se samozřejmě myslí pupeční šňůra mezi městem a jeho venkovskými oblastmi (živého ekonomického, demografického a politického významu) ve většině Evropy až do pozdního devatenáctého století. Dalším vláknem ve spojení s širším světem jsou často nejednoduché až napjaté vztahy s vládci a státy. Po celé Evropě už od středověku zakládali králové a knížata mnoho měst. Expandující moc a ambice států přinesly velké možnosti, avšak rovněž vážné ohrožení pozic komunálních vládců. V současné době se klade velký důraz na dopady globalizující se ekonomiky na města, ale není pochyb o tom, že výrazný vliv na evropská města měly již od středověku mezinárodní obchodní vlivy.

Poslední vztah, který zajímá urbánní historiky, je souvislost mezi demografickými, ekonomickými, sociálními, politickými a kulturními funkcemi měst – mezi nimiž často vládlo napětí. Zjistili jsme, že demografický růst neznamená nezbytně růst ekonomický a že následný ekonomický schodek často

vytváří značné sociální problémy. Podobně se kulturní změna či inovace může často objevit v době ekonomické krize a transformace.

Souhrnně řečeno, metodologický přístup evropských urbánních historiků je tedy nutně interdisciplinární, zabývá se dlouhodobými trendy, a především komparativně přistupuje k městům a městským sítím, které se vzájemně ovlivňují. V další části této přednášky bych chtěl ilustrovat některá z těchto témat a problémů z pohledu výzkumu, na kterém pracuji (ve spolupráci s finskými a zahraničními kolegy) od roku 2000 a který se zabývá zeleným prostorem a evropským městem. Zatím byly z této výzkumné práce publikovány dvě knihy: *The European City and Green Space: London, Stockholm, Helsinki and St Petersburg 1850–2000* [Evropské město a zelený prostor: Londýn, Stockholm, Helsinky a Petrohrad 1850–2000] (editováno Peterem Clarkem, vyšlo v Ashgate 2006) a *Sport, Recreation, and Green Space in the European City* [Sport, rekreace a zelený prostor v evropském městě] (editovali Peter Clark, Marjaana Niemi a Jari Niemelä, vyšlo ve Finnish Literature Society 2009). Tyto knihy detailněji vysvětlují některé z tezí této přednášky. Jak uvidíme, téma zeleného městského prostoru nastoluje základní otázky nejen o fyzickém prostředí, ale také o moci, sociálních sítích, územním plánování a kultuře moderního evropského města. Doufám, že některé z otázek a problémů, které zde vznesu, budou inspirovat další výzkum a hledání odpovědí na ně ze strany českých kolegů.

Samozřejmě, že se myšlenka zeleného prostoru nezrodila až v moderním městě. Představy o zeleném prostoru, i když ne jejich přesnou terminologii, lze najít už v sedmnáctém století, možná dokonce dříve. V šedesátých letech sedmnáctého století bylo anglické provinční město Norwich popsáno jako „buď město v sadě, nebo sad ve městě, tak rovnoměrně se zde prolínají domy a stromy“. Ve stejné době byli návštěvníci holandských měst zaujati kanály lemovanými stromy a dalšími zelenajícími se místy. Avšak až v devatenáctém století se odkazy na zelený prostor ve městě množí, v době, kdy se „přírodní“ zelený prostor – sady, pole, pustiny – začíná vytrácet pod tlakem rozvoje. Nyní byl důraz položen na potřebu vytvářet zelený prostor plánovaně nebo ho projektovat. Odkazy na nezbytnost „zón otevřené přírody/krajin“ kolem Londýna se objevují ve dvacátých letech devatenáctého století a „zelené koridory“ v letech osmdesátých. Když byla v letech 1887–89 plánována přestavba Záhřebu v Chorvatsku, bylo počítáno s propracovanou úpravou veřejných budov a parků s důrazem na vytvoření „zelené podkovy“ pro město, a s podobnými slovními obraty se setkáme v dalších městech napříč Evropou. Koncem dvacátých let dvacátého století Rada hrabství Londýn (*London County Council*) zveřejnila mapu,

na které byly všechny hlavní volné plochy vyznačeny zeleně. Nicméně koncept zeleného města nebo města-parku přišel do módy až koncem dvacátého století: bylo by zajímavé zjistit, kdy přesně se tento jev objevil poprvé.

Do nedávné doby byla v historickém bádání věnována jen malá pozornost městskému zelenému prostoru jako celku. Je pravda, že se objevila řada studií k tématu parků, okrasných parků a zahradních (vilových) čtvrtí, spolu s rozptýlenými dílčími studii věnovanými zahrádkářům, sportovním hřištím a podobně. Ale od sedmdesátých let dvacátého století ukazují ekologové, že je důležité vidět zelený prostor nikoliv izolovaně, ale propojeně, jako souvislé plochy. Koneckonců, ptáci a savci, dokonce obojživelníci, nerozlišují parky, golfová hřiště a soukromé zahrady, ale pohybují se mezi nimi! Povědomí zeleného prostoru vzniklo také jako výsledek diskuzí a veřejné mobilizace v minulých desetiletích ohledně přestaveb parků, zahradních (vilových) čtvrtí, pásem zeleně a podobně. Jak uvidíme, o zelený prostor, stejně jako o jakýkoliv městský prostor, se vždy tvrdě bojovalo. Konečně jako vedlejší efekt občanské propagace „zelených měst“ se zvýraznila potřeba lépe porozumět proč, jak a kdy se objevuje zelená krajina v moderních městech.

Z mnoha faktorů určujících rozvoj zeleného prostoru v moderním evropském městě, především v západoevropském městě, bylo jedním z nejdůležitějších zhuštění obydlených ploch v historických městech a vytvoření intenzivního tlaku na volný prostor na konci devatenáctého a počátku dvacátého století. S první světovou válkou dosáhlo zhuštění v mnoha městech i malých městech svého vrcholu a suburbanizace spolu s decentralizací nabraly na obrátkách – později ve Středomoří než jinde. Suburbanizace zmírnila tlak na zelený prostor ve středu měst, ohnisko sporu se však přesunulo na periferii. Od devadesátých let dvacátého století reurbanizace obnovila tlak na volný prostor v centrech měst.

Od devatenáctého století nejenže urbanizační trendy vytvořily tlak na stávající otevřený prostor, zvláště ze strany developerů, ale přinesly mnohdy nové myšlenky v projektování zeleného prostoru. V devatenáctém století stále více přispívala rostoucí veřejnost, zvláště střední vrstvy, hygienickými argumenty ve prospěch veřejných parků. Z obavy před epidemiemi jako důsledku zhuštěného zalidnění a z potřeby zlepšit zdraví obyvatelstva. Střední vrstvy také chápały parky jako způsob kontroly a vzdělávání davu dělníků, kteří zalidnili města. Tímto způsobem vytvořila urbanizace sociálně-disciplinační argument na podporu městského zeleného prostoru.

Dalším důležitým faktorem, který přispěl k rozšíření městského zeleného prostoru v moderním městě, byl od devatenáctého století růst městských

zastupitelstev s početnější byrokracií a většími finančními zdroji, než tomu bylo v minulosti. Zřízení parků či jiných zelených prostor bylo často spojeno s důležitými přestavbami infrastruktury center měst. Růst nových úřadů pro městské parky, sport a později územní plánování, ty všechny prosadily projektování a údržbu nových zelených prostor. Už od konce devatenáctého století spolu města soupeřila v projektech parků a bulvárů, které byly chápány jako důkazy městského, pokud ne rovnou kosmopolitního, statusu.

Rozvoj městských úřadů územního plánování od konce devatenáctého století úzce souvisel s rozvojem územního plánování, hnutí, které v mezinárodním měřítku odpovídalo na akutní problémy bydlení a dopravního přetížení, jež vyvstávaly v souvislosti s překotnou urbanizací z konce devatenáctého století. Jedním z nejvýznamnějších bylo městské a krajinné plánování zahájené v devadesátých letech devatenáctého století Ebenezerem Howardem. Za použití amerických i evropských myšlenek prosadil Howard plán soběstačných zahradních měst, jimž měla dát tvar sama příroda. První bylo zrealizováno *Letchworth Garden City* (1903), umístěné ve vlídné krajině, jehož domy byly obklopeny soukromými zahradami. Howardovy myšlenky, rozvíjené evropskými spolky, mezinárodními konferencemi, publikacemi a návštěvami odborníků, se rychle rozšířily napříč Evropou až po Sovětský svaz, ačkoliv byly prakticky ve všech případech realizovány nikoliv jako zahradní města, ale jako listnatá zelená předměstí. Jiným velkým mezinárodním plánovacím hnutím byl modernismus, který se rozvinul v meziválečném období – především prostřednictvím konferencí, publikací, výstav, návštěv na konkrétních místech a podobně. V tomto případě vize spíše než aby umísťovala město do přírody, začleňovala přírodu – v podobě zeleně – do velkých urbánních projektů, které byly panoramatické, v kterých převládaly geometrické tvary a vysoké budovy, jež byly záměrně vyčištěny od historických odkazů. Ve třicátých letech dvacátého století byly ve Stockholmu funkcionalisticky adaptovány myšlenky modernismu a vystavěly se bytové bloky skromných měřítek na nových zelených předměstích, jako byl Hammarbyhöjden a Traneberg (kde se také uplatnily některé z Howardových myšlenek). Po druhé světové válce však byly na periferii mnoha evropských měst vysázena ve velkém měřítku sídliště v modernistickém stylu, kde byla příroda často zastoupena zelení vysázenou na strojově zarovnaném terénu nebo pouze rozbahněnými plochami mezi věžovými bloky.

Po první světové válce se ve větší míře uzákonilo územní plánování a od čtyřicátých let dvacátého století byly tyto zákony uváděny v praxi rozšiřujícími se úřady pro územní plánování vedenými modernistickými architekty. Zde

měl na evropská města největší vliv Plán londýnského hrabství od Patricka Abercrombieho (*Patrick's Abercrombie's County of London Plan*) z roku 1943, který matematicky vypočítal volný prostor poskytnutý pro novou výstavbu.

Na městský zelený prostor měl důležitý vliv nejen mezinárodní rozvoj územního plánování, ale například i rozvoj sportu. Organizované soutěžní sporty jako kriket nebo dostihy se poprvé objevily v Anglii v průběhu osmnáctého století, nicméně tři nejdůležitější etapy vývojového posunu v tomto směru se odehrály až od padesátých let devatenáctého století. Nejprve se v Británii objevily nové soutěžní sporty, počítaje v to fotbal, hokej, atletiku, golf, tenis a cyklistiku, téměř výhradně pořádané organizacemi středních společenských vrstev. Dále se množství nových sportů (spolu se staršími, jako byl kriket) rozšířilo z elitních městských vrstev směrem k těm nižším: například v parku Battersea v jižním Londýně v letech 1904–05 hrálo okolo 70 000 lidí tenis, 22 000 kriket a 16 000 fotbal. Paříž měla už v osmdesátých letech atletické a o desetiletí později i fotbalové kluby; německá města se brzy mohla pochlubit mimo jiné veslařskými, cyklistickými a alpinistickými kluby, stejně tak například Petrohrad kluby tenisovými, hokejovými, veslařskými a bruslařskými. Mnohé z těchto sportů, zvláště míčové hry, potřebovaly rozsáhlý volný prostor. Staré parky byly přeměněny, minimálně částečně, na sportovní hřiště a byly otevřeny nové rekreační areály. Dále se rozšířila soukromá zařízení, počítaje v to golfová hřiště, soukromé tenisové kurty a sportovní hřiště. Ke konci dvacátého století se rozšířily nové sportovní trendy, včetně rozvoje individuálních rekreačních sportů, jako byl orientační běh, ale i úpadku organizovaných amatérských sportů, do módy přišly nákladné sporty, jako je golf, a to vše mělo důležitý dopad na vývoj městských rekreačních a zelených ploch, jak jsme podrobněji ukázali v knize *Sport, Recreation, and Green Space in the European City*.

Od šedesátých let dvacátého století začaly mít vzrůstající vliv také environmentalistické a ekologické skupiny. Původně vznikaly v reakci na agresivní přestavbu městských zelených ploch modernistickými plánovači a developery – například Kungsgarten ve Stockholmu nebo Puu-Käpylä v Helsinkách. Později v sedmdesátých letech ekologové jako Herbert Sukopp v Berlíně začali prosazovat první myšlenky o biotopech, zeleném prostoru a územním plánování a tak vlastně vytvořili koncept urbánní ekologie.

Je třeba zmínit další dva faktory: trh s půdou a změny v dopravě. Od devatenáctého století je zelený prostor důležitou komoditou na trhu s půdou. Jak jsme zaznamenali, tlak zástavby na úkor otevřeného prostoru se stále vrací jako problém měst a jejich obyvatel. Zároveň trh s půdou pracuje za určitých

okolností ve prospěch zeleného prostoru. V devatenáctém století městští developeři často přenechávali půdu ve prospěch veřejných parků, aby zvýšili hodnotu bydlení v jejich sousedství, zatímco koncem dvacátého století se stali místní obyvatelé, vědomi si vysoké tržní hodnoty nemovitostí odvozené od polohy blízko zelených ploch typu golfového hřiště, hlasitými obránci volných ploch ve městě. Co se týče dopravy, rozvoj veřejné dopravy ve městech koncem devatenáctého století významně přispěl k lepšímu přístupu i lidí z nižších společenských vrstev do parků a rekreačních areálů. Ovšem rozvoj soukromé dopravy ve dvacátém století znamenal velké problémy. Tlak dopravy vytvořil nové silniční sítě a automobilová parkoviště, která spotřebovala významný podíl volných ploch, zatímco rozvoj automobilové dopravy od šedesátých let vedl k přemístění volnočasových aktivit z parků a rekreačních ploch v historickém středu města na periferii a dále – včetně severských států, kde se rozšířila móda letních chat na venkově pro obyvatele měst. To jistě přispělo k rostoucí diversifikaci městského a do města zahrnutého zeleného prostoru.

Nyní obraťme pozornost k různým typům městského zeleného prostoru, což je mé druhé téma. Je důležité zdůraznit, že „zelený prostor“ může být v evropském městě často pojmenováním zavádějícím. Velký díl volných ploch, o kterých jsem se dosud zmiňoval, mnohdy není zelený – jistě ne v sálavém letním vedru ve Středomoří nebo v dlouhých studených zimách na Severu. Došla často je městský „zelený prostor“ žlutavě šedý, místy bílý nebo blátivě hnědý. Opět bychom neměli zapomenout, že kromě půdy měla evropská města často důležité plochy v modré (řeky a moře) a v zelenomodré (mokřiny), které se také v nedávné době dostaly pod tlak developerů a územních plánovačů.

Jedním ze základních typů zeleného prostoru byla v devatenáctém století přírodní volná půda a pustiny, jako jsou obecní pozemky uvnitř i vně mnoha britských měst. Moderní doba přinesla rozvoj a opanování této přírodní půdy, v lepším případě její proměnu na parky, častěji však její zastavění. Ovšem pokles průmyslu a změny v dopravě ve městech koncem dvacátého století vedly mnohdy k renesanci přírodních pustin, jak tzv. *brownfields* [opuštěná území s rozpadajícími se obytnými budovami, nevyužívané dopravní stavby a nefunkční průmyslové zóny; pozn. překlad.], tak pásem v okolí železničních koridorů.

Mezi nejstarší projektované zelené prostory v evropských městech patřily bulváry lemované stromy – od konce sedmnáctého století byly často stavěny namísto původních městských hradeb. V polovině devatenáctého století přetvořil Georges-Eugène Haussmann centrum Paříže a vystavěl ve velkém měřítku bulváry, které se staly vzorem městského uspořádání po celé Evropě i v Jižní Americe.

Dalším příkladem raného městského zeleného prostoru byly parky. V sedmnáctém a osmnáctém století se královské parky v hlavních městech jako Londýn či Stockholm začaly otvírat pro veřejnost. Veřejné parky se nicméně ve velkém rozšířily až od čtyřicátých let devatenáctého století. Často byly okrasné, spravované úřady a zamýšlené jako elegantní promenády pro buržoazii, jako „plíce města“ v boji proti nemocem a také jako místa pro výuku vybraného chování pro lépe oblečené příslušníky nižších tříd. Jak jsme už dříve poznamenali, města spolu soutěžila v poskytování propracovaných, dobře udržovaných parků, odznaku kosmopolitního města. Nicméně od konce devatenáctého století se původní parky proměnily na rekreační areály a na nové, populárnější veřejné parky, městské rady vybudovaly okrskové parky a specializované sportovní parky. Jak už bylo zmíněno, ve dvacátém století se nesmírně rozrostlo městské sportovní zázemí.

Městské rady byly důležitými, avšak ne jedinými „dodavateli“ zelených ploch do měst. Od devatenáctého století měly rozsáhlé zahrady nemocnice, stejně rozlehlé byly i hřbitovy, často spravované soukromými společnostmi. Po první světové válce se stavěly nové školy stále více včetně rozsáhlého zeleného prostoru, například se sportovními hřišti. Místa pro odpočinek a občas i zahrady byly mezi válkami financovány také soukromými společnostmi, neboť čerstvý vzduch a pohyb byl považován za stěžejní pro zvýšení pracovní výkonnosti. Tak například společnost Fiat v Turíně vybudovala pro své dělníky na konci dvacátých a ve třicátých letech sportovní zázemí, které město v té době skoro neposkytovalo. Na konci dvacátého století se soukromé společnosti, někdy i mezinárodní korporace, výrazně zapojily do budování golfových hřišť kolem hlavních evropských měst, jako je například Berlín.

Dalším odlišným typem zeleného prostoru v moderních evropských městech byly parcely zahrádkářů. Hlavní podnět pravděpodobně vzešel ze severoněmeckých měst na konci devatenáctého století, odkud se zahrádkářství rozšířilo do dánských, švédských a později finských měst před a po první světové válce. Zahrádkáři šířili své myšlenky také do dalších evropských měst. V Británii, kde lze tuto myšlenku datovat až do osmnáctého století, byly zahrádky výhradně bez chat nebo jiných obytných prostor a většinou byly určeny jen k pěstování zeleniny. Avšak například ve Finsku mají zahrádkářské kolonie kolem Helsinek výstavní domky s osvětlením a dalším zařízením a zdejší zahradní parcely se honosí bohatou výstavkou nejen zeleniny, ale i květin.

V meziválečném období můžeme zaregistrovat dvě významné změny na městské periferii. Díky strmě rostoucí automobilové dopravě a dopravním zácpám odstartovaly nové projekty silnic: německé dálnice a britské městské

okruhy. Zatímco severoamerický model se honosil parky podél silnic a okružních bulvárů, evropské silnice si vystačily se zeleným lemováním. Významnější byl ve třicátých letech počin Londýnské městské rady (*London County Council*), která postupně vybudovala pásmo zeleně pro Londýn (*London green belt*), aby se pokusila o regulaci decentralizace města. Ve skutečnosti zástavba zelené pásma přeskočila, ovšem to, že přežilo do dnešních dní, chráněno místními domkaři a jinými zájmovými skupinami, uchovalo zelenou oázu okrajových londýnských předměstí; a tento příklad byl do určité míry přejímán v dalších evropských městech.

Poslední typ zeleného prostoru, který je třeba zmínit, ačkoliv je k němu velmi málo historické literatury (na rozdíl od zahradnické), jsou soukromé zahrady. Zatímco na konci devatenáctého století byly zámožnější vily obvykle zešíroka obehnaný zdi či soukromou zahradou, dělnické činžovní domky měly jen málokdy více než malý proužek země s květinami či zeleninou (často ovšem ani to). Nicméně hnutí za zahradní města mělo po první světové válce významný vliv na bydlení středních a nižších vrstev a stále více poskytovalo přiměřeně velké oplocené zahrádky dokonce i u komunálních činžovních domů či u jiného druhu sociálního bydlení. Na konci dvacátého století výstavba domů (na rozdíl od bytové výstavby) skoro bez rozdílu zahrnovala do projektů i prostor pro zahrady, které nyní tvoří jednu z nejdůležitějších podob zeleného prostoru v mnoha evropských městech. Stavební firmy chápou zahrádky jako významnou přidanou hodnotu svých nemovitostí.

Nyní se dostáváme k závěrečné části přednášky, k aktérům, nejdůležitějším skupinám – odborníkům, politikům, developerům, dobrovolníkům a uživatelům – kteří projektovali nebo utvářeli městský zelený prostor od konce devatenáctého do dvacátého století. Po většinu tohoto období měli rozhodující vliv architekti a územní plánovači. Často byli úzce provázáni v rámci odborných klubů, publikací, nejrůznějších sítí a názorových společenství. Od konce devatenáctého století aktivně prosazovali jistý typ uspořádání zeleného prostoru: po druhé světové válce například navrhovali rozsáhlé a často nefunkční komplexy modernistických domů obklopených rozsáhlými pustými hřišti či trávníky. Byli schopni realizovat řadu nápadů částečně díky své pozici proroků modernity, ale také díky svému blízkému a někdy korupčnímu vztahu ke komunálním politikům. Pravidlo, že ruka ruku myje, neplatilo jen pro politiky a architektky, ale také pro politiky a soukromé developery. Před druhou světovou válkou byla většina stavebních společností velmi malá, často měly jen lokální charakter, ale díky stavebnímu boomeru po válce, spolu s novými průmyslovými stavebními technikami, se stavební společnosti masivně rozrostly a staly se z nich národní,

a dokonce nadnárodní korporace s téměř neomezeným vlivem. Bohužel, historické ekonomie stavební průmysl jako důležité téma dlouho opomíjeli, takže o něm víme jen velice málo, snad jen to, že jeho vliv na proměnu terénu města od konce dvacátého do počátku jednadvacátého století můžeme spatřovat v tlaku na předměstský zelený prostor, v zaplňování soukromých zahradních parcel, v proměně pozemků kolem nemocnic a škol v sídliště, a v mnohém dalším.

Od konce šedesátých let dvacátého století však začalo být toto pohodlné spojenectví územních plánovačů, politiků a developerů postupně rozrušováno stále sílícími tlaky nejrůznějších ekologických a jiných dobrovolnických sdružení zaměřených na přestavbu zeleného prostoru a s ní spojené otázky životního prostředí. Zakládání ochrannářských a ekologických organizací lze v jisté podobě vysledovat už od konce devatenáctého století, nicméně často byly úzce propojeny s odborníky a územními plánovači. Nové ekologické a občanské orgány jsou od šedesátých let provozovány laiky, avšak od osmdesátých let je městské rady stále více vyhledávají, aby je zapojily do politického a plánovacího procesu. Od té doby se z nich však čím dál více stávají odborníci, kteří jsou propojeni s politikou tradičních stran, jako je Strana zelených, a izolováni od skutečných uživatelů zeleného prostoru.

Poslední a největší skupina aktérů, uživatelé zeleného prostoru, měli vždy jiný pohled na zelený prostor než ti výše popsaní. Často mohli chtít používat zelený prostor tradičnějšími a méně formálními způsoby, než by se úřadům líbilo. Je však obtížné zobecňovat. Problém spočívá v tom, že je zde řada různých typů uživatelů s odlišnými potřebami: ženy, mladí lidé, důchodci, usedlíci s auty či bez nich. Poslední studie o uživatelích zeleného prostoru nasvědčují tomu, že vnímání a užívání zeleného prostoru je velmi proměnlivé, s důležitými sezónními a dočasnými odlišnostmi. Stežlí proto překvapí, že pokusy městských úřadů projednávat s místními změny v územním plánu, jak se v některých státech vyžaduje od přijetí změny v zákoně o územním plánování z devadesátých let, bývají víceméně jen kosmetickými úpravami.

Závěrem je třeba říci, že studium zeleného prostoru nastoluje důležité otázky o mnoha aspektech evropského města v době moderní a současné. Tři z nich jsou zvláště důležité a vyžadují další výzkum. První z nich je, do jaké míry se liší městská politika zeleného prostoru napříč Evropou. Druhá se týká vztahu různých typů prostoru uvnitř města – míry konkurence, měnících se priorit. Poslední se pak ptá po vztahu mezi různými zájmovými skupinami a veřejností: jinými slovy, kdo skutečně ovládá evropské město?

Překlad Božena Radiměřská